

Ключевые слова: западные области Украины, культурно-образовательные процессы, образование, наука, культура.

Mariana Leskiv

CULTURAL AND EDUCATIONAL PROCESSES WESTERN REGION UKRAINE
(1944–1953)

The main tendencies of education, science and culture development of West Ukrainian lands (1944–1953) are highlighted in the article.

Key words: western region of Ukraine, cultural and educational processes, education, science and culture.

УДК 94(477) "1945/1950"

Тетяна Терещенко

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ У 1945–1950 РР.

Стаття присвячена особливостям демографічного стану сільського населення центральних областей України в період післявоєнної відбудови 1945–1950 рр.

Ключові слова: наслідки війни та окупації, голод, селяни, колгоспники, період відбудови.

Обезлюднення сільських поселень є однією з найскладніших та найболючіших проблем сьогодення в Україні. Її загострення зумовлене ускладненням демографічних процесів, занепадом сільськогосподарського виробництва й соціально-побутової інфраструктури.

Серед історико-демографічних чинників, що негативно вплинули на сучасний стан відтворення населення, слід особливо виділити деформацію структури сільського населення внаслідок війни та окупації, голоду 1946 – 1947 рр., особливостей командно-адміністративного управління радянської влади у перші повоєнні роки, що фактично ігнорувала соціальний розвиток села. Село й селяни приносилися у жертву розвитку інших галузей економіки й соціальних груп. Така політика була притаманна й наступним рокам, що й зумовило нинішню кризу.

Дослідження проблем демографічного розвитку сільського населення в різні історичні періоди є надзвичайно актуальним, оскільки саме селянство є природною основою формування трудового потенціалу, носієм самобутніх матеріальних, культурних, моральних надбань і традицій нашого народу.

Об'єктом дослідження є демографічна ситуація у сільській місцевості в період повоєнної відбудови.

Предметом дослідження є несприятливі зміни чисельності селян унаслідок війни, голоду 1946–1947 рр. та деформація статево-вікової структури сільського населення упродовж 1945–1950 рр., заходи держави, що їх спричинили.

Хронологічно рамки дослідження охоплюють 1945–1950 рр., що співпадає з післявоєнним періодом відбудови народного господарства, часом, коли зберігалися закони воєнного часу, неабияк, зросла ступінь жорсткої державної політики у відношенні до сільського населення. Залучаючи загальноукраїнські дані, автор локалізував свою роботу межами центральних областей України. Не претендуючи на всебічне дослідження, автор ставить за мету розкрити особливості демографічного стану сільського населення у зазначений період.

У радянський період до розробки проблем соціального розвитку і демографічного, зокрема, долучалися економісти, історики, соціологи. З'являлося чимало праць [4; 6; 7; 23; 29], насичених статистичними і фактологічними матеріалами, однак їх пронизувала надмірна заідеологізованість, перебільшення ролі комуністичної партії в житті суспільства. До того ж, у них домінував загальносоюзний матеріал, дослідники уникали, обходили стороною "невиграшну" статистику, такі "негативні" епізоди, як труднощі та нестатки перших повоєнних років, голод 1946–1947 рр. в Україні, проблеми соціального захисту населення. Фігура умовчання склалася довкола того, що вже вкотре держава вирішувала цілий комплекс економічних проблем за рахунок села.

Лише останніми десятиліттями тематика та підходи до таких досліджень розширилися. Корисними для дослідження цієї теми є праці Л. Полякова [20], А. Перковського і С. Пирожкова [19], присвячені демографічним наслідкам війни. І хоча у цих дослідженнях питання демографічних втрат серед сільського населення України спеціально не розглядаються, однак наведені авторами

статистичні дані, зроблені ними узагальнення та висновки значною мірою стосуються демографічної ситуації у повоєнному українському селі. Зокрема, вагому практичну цінність має простежена авторами динаміка народжуваності під час війни та у перші повоєнні роки.

Відійти від усталених у радянській історичній науці схем і стереотипів, критично переосмислити таке складне соціальне явище, як повоєнний голод в Україні одними з перших намагалися Ю. Пилявець та І. Воронов [8].

Нові підходи у дослідженні питань історії повоєнних часів знайшли своє відображення у таких працях сучасних українських дослідників, як М. Коваль [13], П. Панченко [25], О. Веселова [3–5], В. Калініченка [12], С. Тимченка, В. Кириченка [24], Ю. Ніколайця [18]. На значному фактичному матеріалі вони показали складність відбудовчого повоєнного періоду, негативний вплив голоду 1946–1947 рр. як на соціальні, так і демографічні процеси. Міграційні процеси на селі в роки відбудови економіки республіки дослідила Л. Хойнацька [26–27].

В. Гаврилов [9] проаналізував причини поглиблення дисбалансу в статеві-віковій структурі населення сільської місцевості. Проаналізували соціально-економічну ситуацію у голодних 1946–1947 рр. на Дніпропетровщині та Полтавщині О. Нікілев та О. Єрмак [17; 10].

Зазначимо також, що і в цей період жоден із дослідників не визначив предметом окремого дослідження комплексний аналіз соціальної сфери і демографічного становища села центральних областей України у відбудовчий період.

Війна викликала величезні зміни у чисельності населення України. Значними були зміни й у чисельності населення центральних областей України. За роки війни воно скоротилося на 1183,5 тис. осіб. Станом на 1 січня 1941 р. у регіоні проживало 8531,5 тис. осіб, тоді як на кінець 1945 р. – 7348 тис. осіб. У 1946 р. у Київській області налічувалося 2,319 млн осіб, що на 485 тис. менше, ніж у 1941 р.; Полтавській – 1,824 млн (на 401 тис.); Дніпропетровській – 1,956 млн (на 356 тис.); Кіровоградській – 1,089 млн осіб (на 100 тис.) менше [28, арк. 71].

У перший повоєнний рік чисельність сільського населення в республіці порівняно з роками війни зросла, що пояснювалося багатьма обставинами. Особливо помітним було зростання сільського, у тому числі працездатного населення на звільнених від ворожої окупації територіях [13, с. 83]. Сюди прибували сотні тисяч осіб, вигнаних окупантами, вивезених на примусові роботи до Німеччини. Близько половини репатріантів поверталася на село. Поверталися й колгоспники, евакуйовані на початку війни у східні області СРСР [6, с. 5]. Проводилося також організоване переселення в Україну громадян з інших республік [23, с. 25]. Упродовж 1945–1948 рр., згідно з рішенням уряду СРСР, в Україну прибуло з різних областей понад 275 тис. колгоспників [7, с. 217].

Збільшенню чисельності селянства в перші повоєнні роки сприяло, передовсім, проведення демобілізації, що трічі проводилися упродовж літа 1945 р. – весни 1948 р. [6, с. 5; 25, с. 107; 7, с. 216]. Майже 1,3 млн демобілізованих солдатів і офіцерів повернулися у сільське господарство [23, с. 28; 29, с. 103]. Усього за 1946 р. чисельність працездатних чоловіків у колгоспах збільшилася на 25 %, у 1947 р. – на 17,6 % [6, с. 5]. Це були переважно кваліфіковані фахівці – механізатори, комбайнери, механіки машинно-тракторних станцій. Водночас зміцнювалася й керівна ланка кадрів. Чимало колишніх воїнів були обрані головами та заступниками голів колгоспів, головами та секретарями сільських рад. Демобілізація сприяла поліпшенню демографічних показників українського села [25, с. 108].

Однак повністю відновити сільське населення не вдалося й до кінця п'ятирічки. Значна його частина була знищена під час війни, багато людей перебралися на роботу в міста, інші переїхали у сусідні колгоспи і радгоспи, що збереглися [7, с. 216–217].

У післявоєнний період важливою проблемою стало відтворення кількості працездатних колгоспників. Паралельно зі скороченням чисельності сільського населення зменшувалася питома вага безпосередньо зайнятих в аграрному виробництві. Якщо у 1940 р. в селах республіки налічувалося 7,2 млн працездатних, то в 1945 р. – близько 3,5 млн. Після проведення демобілізації, здійснення реєвакуації, чисельність працездатних зросла до 5,6 млн осіб. Однак довоєнного рівня досягнути не вдалося [25, с. 107]. Таке становище за умови, що основна частина матеріально-технічної бази господарства під час війни була знищена, неминуче вело до спаду обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, фактичної натуралізації селянського господарства. Це, своєю чергою, особливо негативно позначилося на матеріальному становищі сільського населення.

Найбільших втрат у роки війни зазнала чоловіча частина сільського населення. У 1945 р. співвідношення серед сільських жителів осіб чоловічої статі до жіночої становило 1:4. Це ускладнювало природне відтворення населення, створювало напруженість у забезпеченні села трудовими ресурсам. Особливо драматичною була ситуація щодо цього в центральних областях республіки – Полтавській, Київській, Дніпропетровській. Вона, звичайно, певною мірою поліпшилася

після проведення демобілізації та в найбільш активному демографічному віці, тобто від 20 до 40 років, все ж залишалася надзвичайно напруженою [25, с. 107].

У цей же час зростала чисельність і загальна вага непрацездатної частини сільського населення – людей похилого віку та інвалідів. Якщо, у 1940 р. їх нараховувалося – 44 % від всього населення колгоспів, то у 1950 р. – 48 % [16, с. 43]. За цих умов саме жінки несли подвійний тягар: участь (у режимі трудової повинності) в громадському виробництві колгоспу і праця матері, берегині домашнього вогнища, господині двору [19, с. 24]. Така ситуація не могла не призвести до зниження рівня народжуваності на селі, що в цей час мав компенсаційний характер [25, с. 108].

Кволість темпів демографічного відтворення, що знайшла своє вираження у зближенні показників народжуваності міського й сільського населення, значною мірою пояснюється зміною демографічної поведінки та глибокими деформаціями шлюбно-вікової структури населення, які сталися під впливом демографічних наслідків подій 30–40-х рр. ХХ ст. Це своєю чергою призвело до уповільненості відновлення довоєнної чисельності населення: для цього був потрібен час, що виявився більш як удвічі довшим за період відновлення кількості населення у 1933–1941 рр. [19, с. 24].

Обезлюдненню села сприяла й зміна державної соціально-економічної політики щодо селянського двору, розпочата в 1939 р. і розвинута в 1946 р. Так, відповідно до постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРР "Про заходи охорони громадських земель колгоспів від розбазарювання" (травень 1939 р.) по суті заборонялися поділи сімей, які призводили до того, що новоутворені двори колгоспників наділялися присадибними ділянками з фонду громадських земель колгоспів. При цьому підкреслювалося, що "громадські землі колгоспу є недоторкані і їх розміри ні за яких умов не підлягають скороченню без спеціального дозволу уряду СРСР, а можуть бути тільки збільшені" [14, с. 393]. Отже, це була майже правова заборона на розширене економіко-демографічне відтворення селянського двору. Після війни вона отримала підтвердження у постанові Ради міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) "Про заходи щодо ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах" від 19 вересня 1946 р. [15, с. 173–179; 19, с. 24].

Характерною ознакою воєнних та перших повоєнних років стало підвищення ролі в суспільному виробництві людей похилого віку, інвалідів та інших категорій непрацездатних. Їхня чисельність виросла майже в 1,5 рази, водночас кількість перспективної в демографічному відродженні групи (дітей-підлітків у віці 12–16 років) зменшилася [25, с. 10].

Та все ж, хоч і значно повільнішими темпами, ніж у довоєнні роки, загальна чисельність сільського населення в республіці продовжувала зростати. За 1946–1950 рр. вона збільшилася на 4,1 млн й становила 23,8 млн осіб. [25, с. 10; 16, с. 7].

Для перших післявоєнних років характерна міграційна мобільність усього населення, зокрема й селянства [11, с. 420]. Міграційні процеси були викликані різними причинами. Масштаби міграцій порівняно з довоєнним періодом у цей час зросли більш як удвоє. Організовувалися набори мешканців сільської місцевості на роботи на промислові підприємства, шахти, лісозаготівлю, торфдорозробки [11, с. 421]. Сільську молодь, підлітків щорічно набирали (часто – примусово, влаштовуючи облави) в училища і школи професійно-технічної освіти – ремісничі училища, школи ФЗО [7, с. 218; 26, с. 85].

Основна причина міграції полягала у тому, що переважна частина молодого покоління перебиралася з сіл у міста. Використовувалися будь-які засоби, що дозволяли подолати паспортні обмеження: вихід з колгоспу за оргнабором, від'їзд на навчання, служба в армії, заміжжя [25, с. 72].

Новим різновидом обміну робочою силою став вимушений, пов'язаний з етнічними конфліктами, трансфер населення між Україною та Польщею після закріплення нової лінії державного кордону. Його обсяги були досить значними (близько 700 тис. осіб), причому це переселення не було одноразовою акцією [25, с. 110]. На територію Дніпропетровської області було переселено 23088 осіб, Полтавської – 7945, Кіровоградської – 10256 осіб [22, с. 95].

Негативно позначився на демографічній ситуації у селі голод [22, с. 72]. Голод мав прямі й непрямі (опосередковані) демографічні наслідки. Прямі наслідки – це, передусім, демографічні втрати від голоду, різке зростання сирітства й безпритульності дітей, масове захворювання населення на дистрофію та інші хвороби, викликані голодуванням, поширення епідемій тифу, переносниками якого були сотні тисяч біженців з охоплених голодом регіонів країни, різке зростання злочинності на ґрунті голоду тощо [12, с. 13–14].

Непрямі (опосередковані) наслідки від голоду – це насамперед масовий відтік, фактично втеча сільської молоді у міста та на новобудови, що в майбутньому призвело до старіння і обезлюднення села; падіння трудової дисципліни серед колгоспників і, як наслідок, занепад, деградація сільськогосподарського виробництва. Результатом усього цього стало поглиблення кризи колгоспно-радгоспного ладу, що набула після війни перманентного характеру.

У науковій літературі наводяться різні цифри демографічних втрат серед населення України від повоєнного голоду. Дані загсів республіки, тобто офіційно зареєстровані, показують, швидше за все, кількість померлих від дистрофії у лікарнях. Летальні випадки подаються нерівномірно. У Дніпропетровській області було зареєстровано 4,87 % усіх летальних випадків, Київський – 3,05 %, Полтавський – 2,75 %, Кіровоградській – 1,64 % [12, с. 12]. Природний приріст населення тут за 1947 р. виявився з мінусовим показником. Загалом того року в згаданих областях померло 265,9 тис. осіб, а народилося 194,6 тис. осіб. Таким чином, кількість смертей перевищила кількість народжень на 71,3 тис. Різко зросла дитяча смертність [19, с. 19]. Джерел свідчать про те, що факти голодної смерті у багатьох випадках не фіксувалися. Підрахунками померлих від голоду ніхто в офіційних державних структурах не займався. Об'єктивні дані поточного обліку населення в перші повоєнні роки відсутні. Нижчою рівня 1947 р. виявилася народжуваність на селі й у 1948 р., але число смертей різко скоротилося. У наступні два роки відбувалося поступове демографічне згладжування піку смертності [21, с. 37]. Щорічний приріст чисельності колгоспників у регіоні за рахунок руху населення після війни продовжувався до 1948 р. У наступні роки він починає помітно зменшуватися через стихійну міграцію, державні вилучення робочої сили в промисловість і на будівництва, наслідки голодних 1946–1947 рр. [1, с. 396; 11, с. 421]. У більшості областей на кінець п'ятирічки так і не було досягнуто довоєнної чисельності колгоспників, а в багатьох випадках спостерігалось її зменшення навіть порівняно з першим повоєнним роком.

У 1948–1950-х рр. відбуваються зміни у рівні народжуваності в сільській місцевості. Так, щорічний природний приріст сільського населення до війни значно перевищував відповідний показник у містах. У післявоєнний період різниця між рівнями народжуваності у міській і сільській місцевості зменшилася [19, с. 22; 22, с. 72].

У перші повоєнні роки вирішальне значення для відновлення демографічного потенціалу республіки мав рівень народжуваності в селі, тому що сільське населення тоді кількісно переважало. Однак демографічні можливості українського села були досить обмеженими, що зумовлювало свої особливості й у структурі його трудового потенціалу. Так, на 1 січня 1948 р. у колгоспах республіки налічувалося працездатних членів господарств у віці від 16 років – 6077,2 тис. осіб. З них чоловіків від 16 до 60 років було 1 990,2 тис., а жінок від 16 до 55 років – 4 086,9 тис. Жінки, таким чином, становили 67,2 % усього працездатного населення колгоспів. Крім того, у колективних господарствах налічувалося 792,8 тис. підлітків від 12 до 16 років та більш як мільйон дорослих непрацездатних (старих і хворих) колгоспників, які брали участь у колгоспному виробництві. Усе це помітно знижувало ефективність використання трудового потенціалу [19, с. 23].

Якщо взяти для порівняння дані віково-статевої структури населення за 1950 р., коли хвилі повоєнного повернення населення вщухли, то ми побачимо, що істотного поліпшення в пропорціях представників різних статей серед контингентів 1917–1928 років народження загалом не відбулося. Тому очікуваного класичного зростання народжуваності після війни в другій половині 40-х років на Україні, як і в усьому СРСР, не було. Величезний "дефіцит" чоловіків у найбільш активному віці призвів до вимушеного безпліддя значної кількості жінок, здатних народжувати дітей. Унаслідок цього у повоєнний час відновити рівень народжуваності, що існував до 1941 р., вже не вдалося [19, с. 18–19].

Водночас змінилася соціальна структура сільської сім'ї: колись велика, різновікова, вона складалася тепер здебільшого з одного-двох поколінь. Така ситуація поряд із загальноісторичними мала й низку специфічних причин, серед яких колективізація, невлаштованість багатьох сільських пар у повоєнні роки [25, с. 111].

Село здавна слугувало найбільшим джерелом людських ресурсів і для армії, і для промисловості. У результаті військових і промислових мобілізацій кількість селянського населення зменшувалася швидшими темпами, ніж до війни, при цьому скорочення відбувалося в основному за рахунок працездатного населення. Частка працездатних виявилася на селі нижчою, ніж у місті. Це пояснювалося, з одного боку, порівняно високою народжуваністю й переважанням непрацездатного дитячого населення, а з іншого – постійним переміщенням частини працездатного населення у міста. Різке зменшення селянського населення, при збереженні попередньої кількості дворів, означало обезлюднення села, посилення процесу урбанізації.

Таким чином, війна, голод 1946–1947 рр., післявоєнна невлаштованість і соціальна незахищеність селянства мали негативні демографічні наслідки, які деформували шлюбно-вікову, статеву структуру населення, призвели в майбутньому до старіння й обезлюднення села.

Список використаних джерел

1. Арутюнян Ю.В. Советское крестьянство в годы Великой Отечественной войны / Ю.В. Арутюнян. – М.: Изд-во АН ССР, 1963. – 459 с.
2. Буцько О.В. Украина-Польша: миграционные процессы 40-х годов / О.В. Буцько. – К.: Институт истории Украины НАН Украины, 1997. – 149 с.
3. Веселова О. Українське село в лабетах голоду

1946–1947 рр. / Олександра Веселова // Український селянин: Праці науково-дослідного інституту селянства [За ред. С.В. Кульчицького, А.Г. Морозова]. – Черкаси, 2001. – Вип. 1. – С. 7–13. 4. Веселова О. Голод 1946–1947 рр. як складова соціально-економічного становища в Наддніпрянщині у контексті зв'язків з країнами Центральної й Східної Європи / Олександра Веселова // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2006. – Вип. 4. – С. 193–201. 5. Веселова О. Післявоєнний сталінський голодомор / Олександра Веселова // Український селянин: Праці науково-дослідного інституту селянства [За ред. С.В. Кульчицького, А.Г. Морозова]. – Черкаси, 2001. – Вип. 3. – С. 294–298. 6. Волков И.М. Колхозное крестьянство СССР в первые послевоенные годы (1946–1950 гг.) / И.М. Волков // Вопросы истории. – 1972. – № 6. – С. 3–9. 7. Волков И.М. Трудовой подвиг Советского крестьянства в послевоенные годы. Колхозы СССР в 1946–1950 годах / И.М. Волков. – М.: Мысль, 1972. – 293 с. 8. Воронов І. О., Пилявець Ю. Г. Голод 1946–1947 рр. / І. О. Воронов, Ю. Г. Пилявець – К.: Знання, 1991. – 48 с. 9. Гаврилов В.М. Міграційні процеси в українському селі: 1944–1953 рр. (за матеріалами областей Північного Лівобережжя України) / В. М. Гаврилов // Сіверянський літопис. – 2002. – № 5. – С. 51–63. 10. Єрмак О. Полтавщина у голодні 1946–1947 роки / О. Єрмак // Голод 1946–1947 років в Україні: причини і наслідки: Міжнар. наук. конф., 27 трав. 1997 р.: Матеріали. – К. – Нью-Йорк, 1998. – С. 105–112. 11. Иванов Н.С. Раскрестьянивание деревни (40-х – 50-х годов) / Н.С. Иванов // Судьбы российского крестьянства / Под общ. ред. акад. Ю.Н. Афанасьева. – М.: Российский гос. гуманитар. ун-т, 1995. – С. 416–435. 12. Калініченко В. В. До питання про хронологічні рамки повоєнного голоду в Україні / Володимир Вікторович Калініченко // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип.9: Спеціальний. – К., 2003. – С.430–435. 13. Коваль М.В. УРСР у період відбудови і розвитку народного господарства (1945–1955 рр.) / Михайло Васильович Коваль // Український історичний журнал. – 1990. – № 4. – С. 80–87. 14. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: (1898–1971 рр.) – К.: Політвидав України, 1980. – Т.5: (1931–1941 рр.). 1980. – 471 с. 15. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: (1898 – 1971 рр.) – К.: Політвидав України, 1980. – Т.6: (1941–1954 рр.). – 1980. – 523 с. 16. Народное хозяйство СССР в 1963 г. Стат. ежегодник. – М., 1964. – 657 с. 17. Нікілев О. Післявоєнний голод на Дніпропетровщині / Олександр Нікілев // Голод 1946–1947 років в Україні: причини і наслідки: Міжнародна наукова конференція, Київ, 27 трав. 1997 р.: Матеріали. – К. – Нью-Йорк, 1998. – С. 127–132. 18. Ніколаєць Ю. О. Суспільно-політичні процеси в УРСР другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років. Українська історіографія / Юрій Олексійович Ніколаєць. – Вінниця: ПП "Поліграфічний центр "Фенікс", 2007. – 360 с. 19. Перковський А.Л., Пирожков С.І. Демографічні втрати народонаселення Української РСР у 40-х рр. / А.Л. Перковський, С.І. Пирожков // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 15–24. 20. Поляков Л.Е. Цена войны. Демографический аспект / Л.Е. Поляков. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 136 с. 21. Попов В.П. Голод и государственная политика (1946–1947 гг.) / Василий Петрович Попов // Отечественные архивы. – 1992. – № 6. – С. 36–60. 22. Попов В.П. Сталин и советская экономика в послевоенные годы / Василий Петрович Попов // Отечественная история. – 2001. – № 3. – С. 61–76. 23. Талан С.П. Соціальні зміни в колгоспному селянстві Української РСР (1946 – 1948 роки) / Євдокія Полікарпівна Талан // Український історичний журнал. – 1974. – №3. – С. 25–35. 24. Тимченко С.М., Кириченко М.В. Соціально-демографічні процеси в українському селі 40–80-х років ХХ ст. / С.М. Тимченко, М.В. Кириченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 1997. – Вип.2. – С. 169–176. 25. Україна: II половина ХХ століття. Нариси історії [Під ред. П.П. Панченка, М.Р. Плюща, Л.А. Шевченко та ін.]. – К.: Либідь, 1997. – 352 с. 26. Хойнацька Л.М. Відновлення машинобудівної індустрії України та його соціальні наслідки (1943–1945 рр.) / Людмила Миколаївна Хойнацька. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. – 232 с. 27. Хойнацька Л.М. Мобілізація сільського населення на відбудову важкої промисловості України (1943–1950 рр.) / Людмила Миколаївна Хойнацька // Сторінки воєнної історії України. – Зб. наук. статей. – К., 2004. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 259–264. 28. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 23, спр. 3969. 29. Юрчук В.І. Боротьба Компартії України за відбудову і розвиток народного господарства (1945–1952 рр.) / В.І. Юрчук. – К.: Політвидав, 1965. – 255 с.

Татьяна Терещенко

ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНЫХ ОБЛАСТЕЙ УКРАИНЫ В 1945–1950

Статья посвящена особенностям демографического состояния сельского населения центральных областей Украины в период послевоенного восстановления народного хозяйства 1945–1950 гг.

Ключевые слова: последствия войны и оккупации, голод, крестьяне, колхозники, период восстановления.

Tatiana Tereshchenko

THE CENTRAL UKRAINE VILLAGE (YEARS 1945–1950) DEMOGRAPHIC SITUATION

The article is devoted to the Central Ukraine demographic characteristics of the rural population during the period of re-establishment of the economy 1945-1950.

Key words: the consequences of war and Fascist occupation, the administrative-command system, famine, the village natives, the reconstruction period.

УДК 94(478)

Іван Зуляк

**УЧАСТЬ ОРГАНІВ НКВС (МВС) У ПРОВЕДЕННІ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ
В УРСР У 1946 Р.**

У статті проаналізовано участь органів НКВС (МВС) у проведенні колективізації в УРСР у 1946 р. Визначено їх вплив на процеси, пов'язані з радянізацією, пошуком ідеологічних противників, "ворогів народу". Доведено, що такі факти не були окремим явищем, а носили системний характер і стосувалися практично усіх областей УРСР.

Ключові слова: УРСР, НКВС, МВС, колективізація, радянська репресивна система.

Актуальність проблематики ґрунтується на тому, що участь органів НКВС (МВС) в колективізації виступала важливим чинником і показником прискореної радянізації в цілому і колективізації зокрема. Досліджувана проблема має цінне наукове значення, оскільки дає змогу розкрити одну з найважливіших сфер діяльності радянської влади – участь органів НКВС (МВС) у проведенні колективізації в УРСР у 1946 р.

Наукова новизна полягає у тому, що у публікації на основі об'єктивного і комплексного підходу, а також детального аналізу архівних матеріалів проаналізовано участь органів НКВС (МВС) у проведенні колективізації в УРСР у 1946 р. та їх вплив на процеси, безпосередньо пов'язані з радянізацією, колективізацією і боротьбою з ідеологічними противниками.

Доведено, що основна увага радянських органів держбезпеки скеровувалася не на з'ясування об'єктивних причин невиконання планів хлібопоставок, колективізації, пов'язаних з розкраданням колективного майна, безвідповідальністю, безгосподарністю, халатністю і некомпетентністю посадових осіб, відсутністю кваліфікованих кадрів, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, а як наслідок підривної діяльності ворожих радянській владі елементів.

Констатуємо, що органи НКВС (МВС) у 1946 р. здійснювали тотальний контроль за громадянами з метою посилення диктату і нагнітання страху, прикриваючись соціалістичними ідеями колективізму, загальної рівності й справедливості, боротьбою з "ворогами народу".

Щодо термінології, то НКВС (Народний комісаріат внутрішніх справ) утворений 7 листопада 1917 р., а 19 березня 1946 р. перейменований у МВС (Міністерство внутрішніх справ).

Об'єктом дослідження є соціально-економічні, суспільно-політичні та ідеологічні процеси, що відбувалися в УРСР у 1946 р., скеровані на впровадження колективних методів господарювання у сільському господарстві.

Предмет дослідження – діяльність органів НКВС (МВС) в УРСР у досліджуваний період як важливий чинник прискореної колективізації, тотального контролю за громадянами з метою посилення диктату і нагнітання страху.

Основна мета публікації полягає у тому, щоб на основі об'єктивного, комплексного аналізу дослідити участь органів НКВС (МВС) у проведенні колективізації в УРСР у 1946 р.

Завдання дослідження ґрунтуються на аналізі основних методів, засобів і власне механізму участі органів НКВС (МВС) в проведенні колективізації в УРСР у досліджуваний період.

Основа джерельної бази статті складають архівні матеріали Галузевого державного архіву Служби Безпеки України. Деякі з них публікуються вперше.

Певні аспекти досліджуваної проблеми проаналізовано науковцями. Зокрема, негативний вплив сталінського тоталітарного режиму розкрито у монографічному дослідженні О. Рубльова і Ю. Черченка [1]. Важливим у розширенні документальної бази репресивно-каральної системи служить дослідження І. Біласа [2]. У праці Б. Яроша з позицій історико-політологічного підходу проаналізовано становище, вплив і наслідки тоталітарного режиму на західноукраїнських землях у